

تحقیق جامع شهر باستانی استخر (اصطخر) با تأکید بر کاوش‌های باستان‌شناسی و اهمیت آن در دوران اسلامی

پیش‌گفتار

شهر باستانی استخر (اصطخر) در فاصله ۵ کیلومتری شمال تخت جمشید و در دل دشت مرو دشت استان فارس واقع شده است. این شهر با وسعتی در حدود ۹۰ هکتار و با قدمتی که ریشه‌های آن به دوره‌های اشکانی و ساسانی می‌رسد، یکی از مهم‌ترین محوطه‌های تاریخی فلات ایران به شمار می‌رود. استخر زادگاه خاندان ساسان و نخستین پایتخت شاهنشاهی ساسانی (۲۲۴-۶۵۱ میلادی) بود و پس از فتح ایران توسط اعراب نیز تا چند سده به عنوان پایتخت ایالت فارس و یکی از کانون‌های مهم سیاسی و دینی جنوب ایران باقی ماند.

علیرغم اهمیت کم‌نظیر این محوطه، کاوش‌های باستان‌شناسی در استخر تا پیش از سال ۲۰۱۲ بسیار محدود و عمدتاً متمرکز بر دوره ساسانی بود. اما با آغاز هیأت مشترک ایران و ایتالیا در سال ۲۰۱۲، پژوهش‌های هدفمندی در زمینه دوران اسلامی این شهر آغاز شد که افق‌های تازه‌ای را در شناخت تحولات تاریخی و فرهنگی استخر گشود.

این تحقیق بر اساس جدیدترین مقالات و گزارش‌های باستان‌شناسی معتبر، از جمله گزارش‌های سه‌گانه هیأت ایرانی-ایتالیایی در مجله *Vicino Oriente*، مقالات علی اسدی (احمدعلی اسدی) در پایگاه‌های علمی معتبر، مطالعات سفال سرنلا مانچینی، پژوهش‌های پیرفرانچسکو کالیری پیرامون ریشه‌های شهر استخر، و همچنین مقالات جمع‌آوری شده در مجموعه Historical and Archaeological Essays: Vicino Oriente* شماره XIII، رم ۲۰۱۸ (تدوین شده است و تلاش دارد تصویری جامع و مستند از اهمیت باستان‌شناسی این شهر، خاصه در دوران اسلامی، ارائه دهد.

۱. جغرافیای طبیعی و جایگاه تاریخی استخر

شهر استخر در دره‌ای عریض میان جلگه خضرک و دشت مرو دشت، در میان دو مرکز مهم آیینی و سیاسی ایران باستان یعنی تخت جمشید و نقش رستم (آرامگاه شاهان هخامنشی و ساسانی) قرار گرفته است. رودخانه پلوار (سیوند) که از شمال غربی شهر می‌گذشته، تنها منبع آب دائمی این شهر بوده و شریان حیاتی آن را تشکیل می‌داده است.

از نظر سیاسی، استخر در دوران ساسانی نه تنها پایتخت، بلکه مرکز مذهبی زرتشتیان نیز بود. آتشکده‌های مهمی در این شهر و اطراف آن وجود داشت و تخت جمشید و نقش رستم نیز به عنوان اماکن مقدس و یادمانی مورد احترام بودند. پس از ورود اسلام به ایران در سده هفتم میلادی، استخر با مقاومت شدیدی در برابر فاتحان روبرو شد و تا سده یازدهم میلادی به عنوان «شهر شورشی» شناخته می‌شد. منابع عربی و فارسی دوره اسلامی عمدتاً استخر را از منظر درگیری‌ها و شورش‌های آن توصیف کرده‌اند تا تاریخ توسعه شهری آن. در این نوشته‌ها، شهر استخر «به‌طور قابل توجهی مقاومت قوی در برابر فتح خارجی نشان داد، در چرخه‌ای از شورش‌های مختلف، تا نابودی نهایی ظاهری آن در قرن ۱۱ میلادی». با تأسیس شیراز در سال ۶۸۴ میلادی، استخر به تدریج جایگاه خود را به عنوان پایتخت فارس از دست داد و شیراز به مرکز سیاسی و اقتصادی منطقه تبدیل شد.

۲. معمای ریشه‌ها: نقد نظریه جانشینی استخر پس از تخت جمشید

یکی از پرسش‌های بنیادین در مورد استخر، زمان دقیق بنیادگذاری آن است. برای سال‌ها این باور رایج بود که استخر بر ویرانه‌های تخت جمشید پس از آتش‌زدن آن توسط اسکندر مقدونی ساخته شده است. اما پژوهش پیرفرانچسکو کالیری (Pierfrancesco Callieri) در مقاله «Persepolis in the Post-Achaemenid Period: Some Reflections on the Origins of Estakhr» (مجله *BāSTāN/PIZHūHī*، جلد ۲، شماره ۴، پاییز و زمستان ۲۰۰۷ (این فرضیه را به چالش می‌کشد).

بر اساس بازبینی جامع شواهد متنی و باستان‌شناختی، کالیری نشان می‌دهد که هیچ مدرکی مبنی بر بنیادگذاری استخر پیش از دوره پس از هخامنشی وجود ندارد. همانطور که رمی بوشارلات در مرور این مقاله اشاره می‌کند، فرضیه جانشینی استخر از تخت جمشید پس از ویرانی توسط اسکندر «بر هیچ داده متنی استوار نیست، بلکه تنها بر اساس پیشنهاد دلبلیو. توماشک در سال ۱۸۸۳ میلادی، در حاشیه‌نویسی بر روی نقشه پوتینگر» مطرح شده است. خود اریک اشمیت در سال ۱۹۳۹ تصریح کرده بود که کاوش‌ها تا آن زمان موفق به شناسایی یک لایه استقرار هخامنشی نشده بودند. کالیری بر این باور است که عناصر معماری هخامنشی موجود در استخر، احتمالاً از بناهای هخامنشی مجاور (مانند تخت جمشید) گرفته شده و به عنوان مصالح ساختمانی مورد استفاده مجدد قرار گرفته‌اند. به نظر می‌رسد بنیاد شهر استخر به دوره فرترکه‌ها (حاکمان محلی فارس در دوره اشکانی) از سده دوم پیش از میلاد بازگردد.

۲۶: ۱۲/۲۴/۰۳/۱۴۰۵] ب.ظ M&A [محمود: این بازنگری در ریشه‌های استخر، در مجموعه «Istakhr»*

* «۲۰۱۱-۲۰۱۶، (Iran)، نیز مورد تأکید مجدد قرار گرفته است. گزارش نهایی هیأت ایرانی-ایتالیایی تصریح می‌کند که «هیچ مدرکی از تاریخ پیش از ساسانی محوطه به دست نیامده است» و «شهر دیواردار ممکن است تا هفت یا ده دروازه داشته باشد.»

۳. کاوش‌های جدید هیأت ایرانی-ایتالیایی (۲۰۱۲-۲۰۱۶): روش‌شناسی و دستاوردها

۳,۱. زمینه‌های آغاز همکاری

در نوامبر ۲۰۱۱، یک تفاهم‌نامه همکاری میان دانشگاه ساپینتزا روم و سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ایران (ICHHTO) به امضا رسید که هدف اصلی آن مطالعه تاریخی-باستان‌شناسی نخستین فاز اسلامی شهر استخر بود. این پروژه با حمایت دانشگاه ساپینتزا، وزارت امور خارجه ایتالیا و همچنین بنیاد ماکس فان برشم در ژنو در سال‌های ۲۰۱۲ و ۲۰۱۵ انجام شد.

متأسفانه این هیأت تنها توانست دو فصل کاوش میدانی را در سال ۲۰۱۲ به انجام برساند و پس از آن به دلایل نامشخص مجبور به توقف فعالیت شد. اما همین دو فصل کوتاه، تحولی اساسی در شناخت استخر دوران اسلامی ایجاد کرد.

۳,۲. نخستین گزارش مقدماتی (۲۰۱۲)

نخستین گزارش مقدماتی هیأت به سرپرستی ن.ن. زاده چگینی، م.و. فونتانا و احمدعلی اسدی در مجله *Vicino Oriente** شماره ۱۶ (سال ۲۰۱۲)، صص ۱۸۰-۱۶۷ منتشر شد.

در این فصل، تمرکز اصلی بر توپوگرافی و بررسی باستان‌شناسی سطحی محوطه بود. نکته بسیار مهم و قابل تأملی که در این گزارش به آن اشاره شده، **عدم مشاهده سفال ساسانی در سطح محوطه** است که گواه روشنی بر ضخامت بسیار زیاد لایه‌های اسلامی روی لایه‌های پیش از اسلام می‌باشد. به عبارت دیگر، استخر اسلامی چنان توده عظیمی از نهشته‌های فرهنگی را بر روی بقایای ساسانی خود انباشته کرده که دسترسی به لایه‌های ساسانی نیازمند گمانه‌زنی عمیق است. این یافته یکی از مهم‌ترین نتایج روش‌شناختی پروژه بود.

۳,۳. دومین گزارش مقدماتی (۲۰۱۳): کشف خیابان سنگفرش و شبکه فاضلاب

دومین فصل کاوش در سال ۲۰۱۳ بر روی مطالعه یک بنای تاریخی احتمالی موسوم به «دارالاماره» (کاخ حکومتی) متمرکز بود که بر اساس عکس‌های هوایی قدیمی اشمیت در غرب مسجد جامع شهر قابل تشخیص بود. نتایج این کاوش‌ها در دومین گزارش مقدماتی در مجله *Vicino Oriente** شماره ۱۷ (سال ۲۰۱۳)، صص ۲۰-۷ منتشر شد.

کار میدانی شامل بررسی ژئوفیزیکی (مغناطیس‌سنجی)، مدل‌سازی رقومی زمین و حفر یک ترانشه بلند بین مسجد و محوطه غربی آن بود. آنچه آشکار شد، یک خیابان بسیار منظم و سنگفرش شده با بلوک‌های آهکی

بود که در کنار آن یک **جوی فاضلاب (سور)** با دیواره‌های آجری پوشیده شده با ملات هیدرولیکی (آب‌بند) قرار داشت. عرض خیابان بیش از ۶ متر بود و فاضلاب به سمت جنوب شیب داشت. این کاوش نشان داد که برخلاف تصور اولیه، هیچ کاخی در غرب مسجد وجود ندارد، بلکه یک **محله اصلی (chief quarter)** با برنامه‌ریزی شهری پیشرفته در این بخش از شهر قرار داشته است.

در توالی لایه‌نگاری، پژوهشگران حداقل هشت فاز ساختمانی را شناسایی کردند. خیابان سنگفرش و فاضلاب در فازهای ۲ تا ۴ در حال استفاده بوده‌اند. در فاز ۵، لایه‌های خاکی متعددی بر روی خیابان سنگفرش انباشته شد که نشان از کاهش اهمیت محله غربی مسجد دارد. این افول با زوال ساختار اصلی شهری استخر در **قرن ۱۱ میلادی** مرتبط دانسته شده است.

از نظر تاریخ‌گذاری، یک قطعه سفال «اسپلش-ور (splash-ware)» یافت شده در پر شدن فاضلاب، به طور کلی متعلق به **قرون ۹ تا ۱۱ میلادی** تعیین شده است.

۴. اقتصاد و صنعت در استخر دوران اسلامی: شواهد سفال و شیشه

۴,۱. مجموعه سفال استخر (قرون ۹ تا ۱۳ میلادی)

مطالعه سفال‌های مکشوف، یکی از غنی‌ترین منابع اطلاعاتی برای درک زندگی اقتصادی و اجتماعی استخر است. سرنلا مانچینی (Serenella Mancini) در مقاله «The Pottery Corpus from Estakhr (Fars): Preliminary Results of a New Comprehensive Study» مقالات یازدهمین کنگره بین‌المللی باستان‌شناسی خاور نزدیک باستان، جلد ۲، ۲۰۲۰، صص ۵۸۲-۵۷۳) به بررسی مقدماتی این مجموعه پرداخته است.

بر اساس این پژوهش، مجموعه سفال‌های استخر دامنه زمانی **قرن ۹ تا احتمالاً ۱۳ میلادی** را پوشش می‌دهد که با فازهای استقرار شناسایی شده در لایه‌نگاری مطابقت دارد. در سومین گزارش مقدماتی پروژه استخر نیز که در مجله ***Vicino Oriente*** (سال ۲۰۱۶) منتشر شده، تأکید شده است که استفاده از روش‌های باستان‌سنجی (Archaeometry) امکان شناسایی ظروف وارداتی و ساخت محلی را فراهم کرده است.

۲۶:۱۲ [۲۴/۰۳/۱۴۰۵] ب.ظ M&A [محمود: مانچینی هم‌چنین در مقاله دیگری با عنوان «A Note on the Painted Wheel-Made Ware from Istakhr» (منتشر شده در مجموعه ***Istakhr***، ۲۰۱۱-۲۰۱۶ (Iran)، ۲۰۱۸) (به گروه خاصی از سفال‌های چرخ‌ساز منقوش تک‌رنگ پرداخته است. این سفال‌ها که با نقوش هندسی و گیاهی ساده تزئین شده‌اند، احتمالاً محصول کارگاه‌های محلی استخر بوده‌اند.

۴,۲. تحلیل علمی شیشه‌های استخر (کارگاه شیشه‌گری متأخر ساسانی)

پژوهش‌های میان‌رشته‌ای روی قطعات شیشه‌ای استخر نیز نتایج ارزشمندی داشته است. محمدمین امامی، فرحناز بیات‌نژاد، احمدعلی اسدی و رمی شاپولی در مقاله «Insights into Late Sasanian Glass for Glass Characterization» در مجله *Archaeometry* (دوره ۶۷، شماره ۶، ۲۰۲۵) منتشر شده، به بررسی یک کارگاه شیشه‌گری متأخر ساسانی در استخر پرداخته‌اند.

این پژوهش با استفاده از تکنیک پیشرفته طیف‌سنجی فلورسانس اشعه ایکس با تابش سینکروترون (Synchrotron XRF)، ترکیب شیمیایی شیشه‌ها را تجزیه و تحلیل کرده و نشان داده است که شیشه‌های استخر از نوع پتاسیم بالا-کلسیوم (High Potash-Lime) هستند که با کارگاه‌های شیشه‌گری شناخته شده فلات ایران قابل مقایسه است. این نخستین بار است که وجود یک کارگاه شیشه‌گری ساسانی در استخر به طور علمی اثبات می‌شود و دانش ما را درباره صنعت شیشه‌گری در اواخر دوره ساسانی و گذار به دوران اسلامی به طور چشمگیری افزایش می‌دهد.

۵. استخر در منابع مکتوب دوران اسلامی: تصویری از یک شهر شورشی

منابع عربی و فارسی تصویر نسبتاً مبهمی از استخر در دوران اسلامی ارائه می‌دهند. همانطور که در مقاله «The Rebel City: Fragments from Istakhr in the Islamic Era» توسط Eslami، منتشر شده در مجموعه *، ۲۰۱۱-۲۰۱۶، Istakhr (Iran)*، ۲۰۱۸، صص ۷۷-۸۵ (به تفصیل آمده است، «اطلاعات ارائه شده در منابع عربی و فارسی در مورد شهر استخر در دوران اسلامی عمدتاً به جزئیات بیرونی شهر به عنوان محل درگیری‌ها و گذر، مربوط می‌شود تا تاریخ توسعه شهر. تصویر تکه‌تکه حاصله از شهری است که مقاومت شدیدی در برابر فتح خارجی نشان داد و در چرخه‌ای از شورش‌های مختلف، تا نابودی نهایی ظاهری خود در قرن ۱۱ میلادی ادامه یافت.»

مقاله «Istakhr in the Eyes of Muqaddasi» منتشر شده در *، Bastanpazhuhi*، ۲۰۰۸ (به بررسی گزارش‌های جغرافیدان برجسته قرن دهم میلادی، مقدسی، در مورد استخر می‌پردازد. مقدسی از مسجد جامع، بازار، و وضعیت شهر به عنوان یک مرکز اداری مهم در قرن دهم میلادی یاد کرده و سپس افول آن را به یک شهر ولایتی توصیف می‌کند.

این پژوهش‌های متنی همراه با یافته‌های کاوش‌های مدرن، نشان می‌دهد که استخر تا پایان سده دهم میلادی همچنان یک مرکز شهری نسبتاً مهم بود و سرنخ‌هایی از تحولات معماری و فرهنگی در آن قابل ردیابی است. مجموعه کاملی از متون تاریخی عربی و فارسی مربوط به استخر در دوران اسلامی در همین مجموعه گردآوری و ترجمه شده و در دسترس پژوهشگران قرار گرفته است.

۶. سیمای کلی محوطه: افول تدریجی و حضور عشایر

گزارش جامع) «On the Ground. The Archaeological Site of Istakhr» نوشته M.V. Fontana و همکاران، در مجموعه *، ۲۰۱۱-۲۰۱۶، Istakhr (Iran)، صص ۱۹۵-۱۲۷ (سیمای کلی محوطه را بر اساس مستندات هیأت ایرانی-ایتالیایی ارائه می‌دهد:

-در قرون ۹-۱۰ میلادی، یک استقرار متراکم هم در داخل شهر دیواردار و هم در خارج از آن (حداقل در جنوب و بر روی دو تپه کوچک در شرق) تأیید شده است.

-قرن ۱۱ میلادی به نظر می‌رسد شاهد کاهش وسعت استقرار بوده است، هرچند تاریخ‌گذاری دقیق‌تر برخی سفال‌ها در آینده ممکن است خلاف آن را ثابت کند.

-در قرون ۱۳-۱۵ میلادی، حضور مستمر انسانی تنها در یک منطقه کوچک در شمال داخل دیوارها و احتمالاً در تپه شمال شرقی تأیید شده است.

-قطعات چینی (پرسلان)، توده‌های سنگی که احتمالاً آرامگاه هستند، و یک محوطه حصاردار قابل توجه به نام تخت طاووس، به حضور پراکنده گروه‌های نیمه‌عشایری حداقل در قرون ۱۹-۲۰ میلادی اشاره دارد.

این تصویر از یک افول تدریجی شهری، همراه با تغییر الگوهای زیستی و اقتصادی در منطقه، یکی از مهم‌ترین دستاوردهای پروژه استخر است.

۷. جمع‌بندی و چشم‌انداز پژوهش‌های آینده

شهر باستانی استخر با بیش از یک هزار سال سابقه استقرار پیوسته (از دوره اشکانی تا قرون متأخر اسلامی) یکی از غنی‌ترین محوطه‌های شاخص برای مطالعه گذار از دوران ساسانی به دوران اسلامی در فلات ایران است. کاوش‌های هیأت ایرانی-ایتالیایی بین سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۶، هرچند کوتاه‌مدت و ناتمام، تحولی بنیادین در شناخت ما از این محوطه ایجاد کرد و بسیاری از باورهای پیشین در مورد زمان متروکه شدن و ساختار شهری استخر را نقض نمود.

۱۲:۲۶ [۲۴/۰۳/۱۴۰۵] ب.ظ. M&A [محمود: با این حال، هنوز بسیاری از پرسش‌های اساسی بی‌پاسخ مانده است. دسترسی به لایه‌های ساسانی و اشکانی که در زیر انبوه نهشته‌های اسلامی مدفون شده‌اند، نیازمند کاوش‌های گسترده و عمیق‌تر است. رابطه دقیق معماری اسلامی استخر با ساختارهای پیش از اسلام، سازمان فضایی شهر در دوره‌های مختلف، و الگوهای تجاری و صنعتی آن، از جمله موضوعاتی هستند که پژوهش‌های آینده باید به آنها بپردازد.

ثبت جهانی استخر در کنار تخت جمشید و نقش رستم و تسریع در کاوش‌های علمی، نه تنها به حفظ این

میراث گرانبها کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ساز تدوین طرح‌های حفاظتی و توسعه گردشگری فرهنگی نیز خواهد بود.

####فهرست تمام منابع بررسی شده

#####الف) گزارش‌های اصلی پروژه استخر (مجله Vicino Oriente)

۱. **Fontana, M. V., Mireskandari, S. M., Rugiadi, M., Asadi, A. A., Jaia, A. M., Blanco, A., Colliva, L. (۲۰۱۲).** Estakhr Project – First preliminary report of the joint mission of the Iranian Center for Archaeological Research, the Parsa-Pasargadae Research Foundation and the Sapienza University of Rome, Italy. (*Vicino Oriente**, ۱۶, ۱۶۷-۱۸۰. (دسترسی آنلاین)

۲. **Chegini, N. N. Z., Fontana, M. V., Asadi, A., Rugiadi, M., Jaia, A. M., Blanco, A., Ebanista, L., Cipollari, V. (۲۰۱۳).** Estakhr Project – Second preliminary report of the joint mission of the Iranian Center for Archaeological Research, the Parsa-Pasargadae Research Foundation and the Sapienza University of Rome, Italy. (*Vicino Oriente**, ۱۷, ۷-۲۰. (دسترسی آنلاین)

۳. **Fontana, M. V., Asadi, A. A., Rugiadi, M., Felici, A. C., Fusaro, A., Mancini, S. (۲۰۱۶).** Estakhr Project – Third preliminary report of the joint mission of the Iranian Center for Archaeological Research, the Parsa-Pasargadae Research Foundation and the Sapienza University of Rome, Italy. (*Vicino Oriente**, ۲۰ (مشخصات صفحه در منابع موجود است). (دسترسی آنلاین)

#####ب) مقالات در مجموعه «Istakhr (Iran), ۲۰۱۱-۲۰۱۶. Historical and Archaeological Essays» (Quaderni di Vicino Oriente XIII, Roma ۲۰۱۸)

۴. **Fontana, M. V. (Ed.). (۲۰۱۸).** *Istakhr (Iran), ۲۰۱۱-۲۰۱۶. Historical and Archaeological Essays* (Quaderni di Vicino Oriente XIII). Roma: Sapienza Università di Roma.

۵. **Eslami. (۲۰۱۸).** «The Rebel City: Fragments from Istakhr in the Islamic Era». M. V. Fontana (Ed.), *Istakhr (Iran), ۲۰۱۱-۲۰۱۶. Historical and Archaeological Essays* (Roma. ۸۵-۷۷ صص)

۶. **Jaia, A. M., & Ebanista, L. (۲۰۱۸).** Excavations at Istakhr in ۲۰۱۲: The test west of the site of the mosque (L. Ebanista, Appendix. Stratigraphic analysis of the excavation contexts). M. V. Fontana (Ed.), *Istakhr (Iran), ۲۰۱۱-۲۰۱۶.*

(. Roma. ۳۴۴-۳۰۳ Historical and Archaeological Essays* صص
 در ۷. **Mancini, S. (۲۰۱۸).** A note on the painted wheel-made ware from Istakhr.
 M. V. Fontana (Ed.), *Istakhr (Iran), ۲۰۱۱-۲۰۱۶. Historical and Archaeological
 Essays*. Roma.
 ۸. **Fontana, M. V., &** «On the Ground. The Archaeological ۲۰۱۸. (همکاران)
 M. V. Fontana (Ed.), *Istakhr (Iran), ۲۰۱۱-۲۰۱۶. Historical Site of Istakhr».
 and Archaeological Essays* (صص ۱۹۵-۱۲۷. Roma.)

(مقالات دیگر در مجلات و کنفرانس‌های معتبر

۹. **Callieri, P. (۲۰۰۷).** Persepolis in the Post-Achaemenid Period: Some Reflections on the Origins of Estakhr. *BāSTāN/PIZHūHī (Persian Journal of Iranian Studies)*, ۲(۴), ۸-۱۴. (نیز موجود است) (۲۰۱۸ مجموعه در مجموعه ۲۰۱۸)
۱۰. **Mancini, S. (۲۰۲۰).** The pottery corpus from Estakhr (Fars): preliminary results of a new comprehensive study. A. Otto, M. Herles, K. Kaniuth (Eds.), *Proceedings of the ۱۱th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (جلد ۲, صص ۵۸۲-۵۷۳. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.)
۱۱. **Jaia, A. M. (۲۰۱۹).** Excavation at Istakhr in ۲۰۱۲: a deep stratigraphical insight. *Vicino & Medio Oriente*, XXIII, ۱۳۹-۱۵۳.
۱۲. **Emami, M., Bayat Nejad, F., Asadi, A. A., & Chapoulie, R. (۲۰۲۵).** Insights into Late Sasanian Glass Workshop at the City of Istakhr, Fars; Synchrotron XRF Radiation Techniques for Glass Characterization. *Archaeometry*, ۶۷(۶). (مقاله در دست انتشار)

(منابع فارسی و پایگاه‌های علمی داخلی

- ۱۲:۲۶ ۲۴/۰۳/۱۴۰۵ ب.ظ. M&A [محمود: ۱۳. اسدی، احمدعلی] ۱۳۸۳. (نگاهی به پژوهش‌های باستان‌شناسی شهر استخر. *باستان‌پژوهی*.)
۱۴. اسدی، احمدعلی] ۱۳۸۴. (بررسی استقرارهای محوطه باستانی شهر استخر در دوره تاریخی مستند بر مدارک باستان‌شناختی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران. (منتشر نشده)
۱۵. پایان‌نامه «استخر در گذرگاه تاریخ (بررسی دوران‌های تاریخی و حوادث تاریخی در شهر استخر و قلاع سه گانه دشت مرودشت تا صدر اسلام).»
۱۶. دائرةالمعارف بزرگ اسلامی (مدخل «استخر»)
۱۷. ویکی‌پدیای فارسی (مدخل «استخر»)

#####) وبسایت‌ها و پایگاه‌های داده

(**Iranica Hellênikê** ۱۸. پروژه استخر :

<http://iranohellenica.eie.gr/content/catalogue/estakr/reports>)

(**Academia.edu** ۱۹. پروفایل پژوهشگران: احمدعلی اسدی، ماریا ویتوریا فونتانا، سرنلا مانچینی، پیرفرانچسکو کالیری و دیگران)

۲۰. پایگاه مجلات دانشگاه ساپینتزاى رم (<https://iris.uniroma1.it>)

۲۱. پایگاه اطلاعاتی **Abstracta Iranica** مرور مقالات Callieri و Chegini)

۲۲. **University of Chicago – Institute for the Study of Ancient Cultures**

(**ISAC**) پیشینه کاوش‌های هرتسفلد و اشمیت)

۲۳. پایگاه «گنج» (پایگاه مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران) (دسترسی به پایان‌نامه‌ها و مقالات فارسی)

۲۴. پایگاه نورمگز و مگیران (دسترسی به مقالات فارسی)

۲۵. پایگاه **CRIS** دانشگاه بولونیا (دسترسی به مقاله Callieri)

(**Max van Berchem Foundation** ۲۶. حامی مالی پروژه استخر)